

**КАПРАЛЮК
Оксана Вікторівна,**

канд. с.-г. наук,
зав. відділу науково-методичної роботи
та наукового реферування ННСГБ НААН
(м. Київ)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОЗІВНИЦТВА (XIX–XX СТ.)

У статті розглядаються окремі аспекти розвитку козівництва та історичні етапи наукових досліджень протягом XIX–XX ст. Висвітлюється внесок окремих учених у розвиток козівництва та роль держави в ньому. Показано іноземний вплив на ведення галузі протягом XIX ст. та поява друкованих вітчизняних наукових видань з питань годівлі, утримання, технології отримання продукції від кіз та ін. Відмічено роль князя С.П. Урусова у відродженні козівництва, зокрема у пропаганді господарського значення галузі, як надійного засобу підвищення добробуту селянських господарств. Його праця "Коза, ее разведение, содержание и сельскохозяйственное значение", використовувалася як довідковий посібник з розведення тварин. З 1912 р. за наполяганням С.П. Урусова розпочали завозити племінних кіз з метою покращення продуктивних якостей місцевих порід. Розпочалася багаторічна робота з селекції, яка дозволила у майбутньому вивести нові породи тварин. Серед яких була пухова порода кіз – горноалтайська, вовнова – радянська та ін. Наводяться дані стосовно чисельності поголів'я тварин за різні роки та періоди занепаду і розквіту козівництва на теренах країни.

Ключові слова: коза, князь С.П. Урусов, продуктивність кіз.

В статье рассмотрено отдельные аспекты развития козоводства и исторические этапы научных исследований на протяжении XIX–XX ст. Освещено вклад некоторых ученых в развитие козоводства и роль государства в этом процессе. Показано иностранное влияние на ведение отрасли на протяжении XIX ст. и появление печатных отечественных научных изданий по вопросам кормления, содержания и технологии получения продукции от коз. Отмечено роль князя С.П. Урусова для возрождения козоводства, а именно в пропаганде хозяйственного значения козоводства как верного средства повышения благосостояния крестьянских хозяйств. Его книгу "Коза, ее разведение, содержание и сельскохозяйственное значение", использовали как справочное пособие по разведению животных. С 1912 г. по настоящую

С.П. Урусова начали завозить племенных коз с целью улучшения продуктивных качеств местных пород. Началась многолетняя работа с селекции, которая позволила в будущем вывести новые породы животных. Среди которых была пуховая порода коз – горноалтайская, шерстная – советская и др. Приведено данные относительно количества поголовья животных в разные годы, а также периоды упадка и расцвета козоводства на территории страны.

Ключевые слова: коза, князь С.П. Урусов, продуктивность коз.

In the article consider some aspects of development of goat husbandry and historical periods of scientific researchers during XIX–XX centuries. Demonstrate distribution of some scientists and role of State in development of goat husbandry. Showing foreign influence on conduct of branches during XIX century and appearance scientist print publishing on the questions of feeding, keeping and technology of getting production from goats. Noted the role prince S.P. Urusova in revival of goat husbandry namely in promotion of economic value of goat husbandry, as a reliable means welfare of farms. His publication "Goat, breeding, keeping and agricultural significance" used as a reference guide from breeding of animals. Since 1912 year by the insistence of S.P. Urusova started to import goats in order to improving local breeds. Started many years of work from breeding, which allowed in future raising new breeds of animals. Among which was fluffy breed goats – hornoaltayska, wool – Soviet and others.

Keawords: goat, prince S.P. Urusov, production of goats.

Протягом останніх 20 років агропромисловий комплекс України переживає нелегкі часи, практично зруйнована галузь козівництва. Це пов'язано з призупиненням продажу племінних тварин, зруйнуванням раніше стабільної сировинної зони, господарських зв'язків та договірних відносин між постачальниками і споживачами сировини; відсутністю надійних ринків збуту молока, пуху та іншої продукції; різким збільшенням її собівартості, низьким рівнем державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника. При цьому, слід зазначити, що козівництво є перспективною галуззю тваринництва у багатьох країнах світу, оскільки молоко кіз – цінний продукт харчування. Воно краще засвоюється порівняно з коров'ячим, калорійніше, містить більшу кількість сухих і мінеральних речовин. Молоко кіз багате незамінними амінокислотами, кальцієм, фосфором, кобальтом, вітамінами А, В, С і Д. Свіже молоко цих тварин особливо корисне дітям, які страждають шлунково-кишковими захворюваннями та іншими хворобами, пов'язаними з порушенням обміну речовин. Крім того, вживання молока кіз сирым є безпечним, оскільки

тварини не хворіють чумою та туберкульозом на відміну від корів. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН із майже 12 млн. т виробленого в світі молока кіз приблизно п'яту частину отримують від європейських кіз [2, с. 9–10].

Сприяти подоланню кризових явищ в сучасних умовах призваний історичний досвід розвитку козівництва.

У кінці XVIII ст. – першій половині XIX ст. козівництво в нашій країні переживало підйом. Зазвичай цей період пов'язують з розвитком пухового і вовнового козівництва. Розведенням ангорських кіз займалися не лише в Азії, на Кавказі, але і в європейській Росії – Ярославській губернії, Білорусії та Україні. Завдяки наявності значної кількості продуктів козівництва в деяких районах країни були розвинуті спеціальні промисли, як наприклад пуховий – в Оренбурзькій і Пензенській губерніях, хутровий і шкіряний – Казані, Астрахані, Тіфлісі та інших містах. Значна частка продукції козівництва вивозилася за кордон (молоко, шкури, вовна, м'ясо, платки, шалі та ін.), від продажу якої, країна отримувала великий прибуток.

Розвиток тваринництва в XIX ст. базувався на досягненнях іноземної науки, тваринники користувались іноземною, частіше всього німецькою літературою і перекладеними виданнями (праці Г. Зеттегаста, Г. Натузюса та ін.). Пізніше, на межі XIX–XX ст. ситуація у російському тваринництві, як і взагалі в сільськогосподарській науці, корінним чином змінилася. Перевага західних авторитетів змінилася політикою російського пріоритету в науці. З однієї сторони, цей період дав нам велику кількість світил, яким ми зобов'язані відродженням вітчизняної сільськогосподарської науки. З іншої сторони, неприязнь до всього німецького не завжди мала під собою підґрунтя. У цей час творять такі світила вітчизняної зооінженерної науки, як П.Н. Кулешов, Є.Ф. Лискун, А.І. Придорогін, М.Ф. Іванов, Ав.А. Калантар, Ал.А. Калантар, князі Урусови. І.І. Калугін та інші – тваринники, чії праці так чи інакше пов'язані з козівництвом і безпосередньо вплинули на його розвиток. Взагалі, завдяки ситуації, яка склалася на той час, наша сільськогосподарська наука за

короткий період досягла неймовірного розквіту, який заклав міцний фундамент всього його подальшого розвитку.

Наступний етап – початок ХХ ст. – безпосереднім чином був пов'язаний з діяльністю князя С.П. Урусова. У 1905–1917 рр. йому вдалося привернути до козівництва увагу багатьох представників вищої знаті, включаючи й царську сім'ю.

У 1905 р. навколо книги "Коза, ее разведение, содержание и сельскохозяйственное значение", написаної князем виник ажіотаж. До середини 20-х років багато авторів випускали книги під такою ж назвою, очевидно розраховуючи привернути до себе увагу на хвилі успіху книги князя С.П. Урусова. Але жодна з цих книжок не представляла особливого інтересу і не заслуговувала серйозної уваги. Слід відмітити появу в 1912 р. книги Жозефа Крепена — під назвою "Коза", яка також мала популярність серед населення на той час.

Говорячи про ті часи, неможливо не відмітити появу такого видання, як "Російське козівництво" цілком унікального за підбором і якістю матеріалу. На превеликий жаль, журнал цей виходив зовсім недовго – з кінця 1910 р. і до середини 1912 р., потім, внаслідок амбіцій головного редактора, видання змінило свій профіль і стало називатися "Російське сільськогосподарське тваринництво", а в подальшому і взагалі перестало існувати. Після 1912 р. редактор вирішив не згадувати на своїх сторінках князя С.П. Урусова, але усіма силами рекламував своє власне творіння під назвою "Коза" (об'єм 15 с.). Не дивлячись на все це "Російське козівництво" зробило великий вклад у розвиток козівництва.

В останні роки існування царської Росії ріст зацікавленості до кози, як об'єкта наукових досліджень, виріс ще сильніше. Головна увага учених перемістилася із закордонних порід на місцевих аборигенних кіз різних регіонів нашої Вітчизни. У той час, головним об'єктом для досліджень була молочна продуктивність тварин. Учені встановили, що завдяки своїм генетичним можливостям, місцеві кози нашої країни можуть давати молочну

продуктивність не меншу, ніж придбані за кордоном, а вовну, хутро та ін. продукцію не гіршої якості. Чисельні дослідження показали, що звичайна місцева коза нашої країни є твариною з середньою молочною продуктивністю.

Як не дивно, але ні революція, ні наступні за нею лихоліття майже не відобразилися на розвитку вітчизняного козівництва як науки, і наступний етап розвитку цієї галузі можна вважати прямим продовженням попереднього.

Кількість кіз у колишньому Радянському Союзі до 1924 р. становила лише 2/3 від їхнього поголів'я в 1916 р., оскільки крім згаданих подій, ті райони, де розводилося найбільше кіз, сильно постраждали від негоди. Але з іншої сторони, в революційний період і роки продовольчої кризи сильно зріс інтерес до кози і молочне козівництво отримало особливо сильний розвиток. Пізніше поголів'я кіз в країні стало швидко збільшуватися.

У період з 1917 р. до 1953 р. розвиток козівництва пов'язаний з іменем В.І. Бойкова – учня князя С.П. Урусова – видатного ученого, дослідника та пропагандиста козівництва, який протягом чотирьох десятиріч років проводив дослідження стосовно породного складу місцевих кіз на всій території країни і стану козівництва в різних регіонах, написав ряд книг як по козівництву, так і іншим галузям тваринництва. Не дивлячись на те, що його ім'я зараз маловідоме його вклад в розвиток вітчизняного козівництва величезний, а праця з вивчення і класифікації місцевих порід кіз за своїм значенням є величезним досягненням за всю історію галузі [6, с. 134–161, 9, с. 420–445].

В.І. Бойков підкреслював, що Радянський Союз за чисельністю кіз станом на 1940 р. стоїть на другому місці у світі але за багатством, різноманітністю і племінною цінністю породного складу займає перше місце. У жодній країні світу немає такого багатства та різноманітності типів, порід кіз і таких перспектив розвитку молочного, вовнового та пухового козівництва, як у цій країні. Хоча існував безглуздий та віджилий погляд на козу як "корову бідняка" і козівництво як на приватну справу окремих громадян, домінуючий на той час у низці установ, організацій, а також зауваження окремих високопосадовців, щодо неперспективності даної галузі, якою недоцільно

займатися, – все це не завадило В.І. Бойкову втілити в життя поставлені завдання щодо розвитку галузі.

У 30-ті рр. ХХ ст. Всесоюзний науково-дослідний інститут вівчарства і козівництва організує спеціальні експедиції у всі області країни для виявлення високопродуктивних місцевих порід кіз з метою подальшого їх розведення в державних племінних розсадниках. Завдяки цій роботі було виявлено і розмножено такі породи кіз як придонська, мегрельська та ін.

Разом з тим, велася робота з виведення нових порід. Наприклад, у 1936 р. на племінних фермах штатів Техас і Нова Мексика було придбано 338 козлів і 400 кізочок. Але ці ангорські кози не змогли акліматизувалися в складних кліматичних умовах Північної та Східної частин Радянського Союзу, тому виникла необхідність у виведенні вітчизняної вовнової породи, пристосованої до цілорічного пасовищного утримання в даних регіонах. Тривала, кропітка праця з селекції серед помісей отриманих від схрещування місцевих і ангорських кіз була завершена лише в 1962 р. появою радянської вовнової породи. Крім того, проводилася робота з виведення інших порід, серед яких можна виділити горноалтайську пухову [5].

У 20–40-х роках ХХ ст. велася інтенсивна й успішна пропаганда молочного козівництва серед населення міст і сіл. Виходять брошури і книги В.І. Бойкова, М.Ф. Леві та інших авторів, які підігривають інтерес суспільства до молочного козівництва.

У роки війни галузь зазнала відчутні втрати. Так, були вбиті або вивезені кращі стада придонських кіз. Не дивлячись на це, у складні воєнні та післявоєнні роки відбувалося збільшення поголів'я кіз і попиту на їхню продукцію. Як результат, у 1952 р. кількість кіз досягла рекордної цифри – 17,1 млн. голів [1, с. 4–33, 4, с. 220–232].

За період з 1952 по 1966 рр. чисельність кіз у всіх категоріях господарств Радянського Союзу зменшилася з 17,1 млн. до 5,5 млн., або більше ніж в 3 рази. У господарствах Української РСР, Білоруської РСР і деяких областях Російської Федерації кози були повністю знищені. Такий хід справ був

пов'язаний з прагненням ліквідувати присадибне селянське господарство. У 1955 р. його розміри зменшилися у 2 рази. У 1956 р. М.С. Хрущов запропонував, щоб селяни продавали худобу колгоспам, помилково вважаючи, що особисті підсобні господарства поступово втрачатимуть своє значення, а потім взагалі зникнуть.

Як не дивно, але і цей період відмічено певними здобутками. Так, у 1963 р. виходить класична вітчизняна праця з козівництва Семена Семеновича Мішарьова – ще одного вченого, без перебільшення зробившого епоху в розвитку галузі. Подібна книга вийшла у нас вперше з часів В.І. Бойкова. Якщо в книгах В.І. Бойкова головна увага приділялася різноманітності типів і порід кіз, то у С.С. Мішарьова на першому місці стоїть перетворення місцевих грубововнових кіз у високопродуктивних пухових і вовнових тварин. Безперечною перевагою цієї книги є те, що вона написана на основі багаторічного практичного досвіду автора, а також новітніх досягнень вітчизняних науково-дослідних установ.

Господарства країни виробляли мало пуху і вовни, їх потрібно було завозити із-за кордону, на що кожного року витрачали гроші, у той час як наша вітчизняна сировина була кращою ніж зарубіжні зразки [3, с. 51–88, 9, с. 12–56].

Тому, у липні 1967 р. Рада Міністрів Радянського Союзу, враховуючи можливість виробництва продукції козівництва, а також великий попит підприємств харчової та легкої промисловості, прийняла спеціальну постанову, якою передбачалося з 1 січня 1968 р. збільшити закупівельні ціни на пух, м'ясо і шкури кіз у середньому на 30% по кожному виду. З 1 січня 1970 р. ціни на шерсть ангорських кіз були збільшені ще на 20%. Таким чином, рентабельність виробництва продукції козівництва збільшилася і поголів'я кіз перестало зменшуватися. Але досягти суттєвого збільшення поголів'я кіз не вдалося. Наведемо чисельність кіз в УРСР та Радянському Союзі загалом: 1952 р. – 1499 млн. гол./ 17157млн. гол., 1966 р. – 696 тис. гол./5551млн. гол., 1969 р. – 434/5544, 1973 р. – 303/5577, 1979 р. – 227тис. гол./5454млн. гол.

У травні 1968 р. технічна рада Міністерства сільського господарства Радянського Союзу затвердила нову породну групу кіз – горноалтайську, що знаменувало собою успішне завершення роботи з розведення пухового козівництва в Алтайському регіоні, розпочатого більш ніж 200 років назад. Продовжилася наукова робота з покращення та виведення нових перспективних порід, серед яких можна відмітити придонську білу.

У 1980-ті роки спостерігався послідовний і стабільний підйом галузі. До 1990 р. кількість кіз в країні досягла 7 мільйонів [7, с. 24–67].

Говорячи про той час, потрібно відмітити новий етап в розвитку вітчизняного молочного козівництва. У кінці 70-х – початку 80-х років з метою забезпечення населення племінним матеріалом було організовано дві ферми, які розводили молочних кіз, завезених із Німеччини і Чехії: одна – в підмосковному племрадгоспі "Ніконовське", інша – колгоспі ім. Кірова Полтавської обл. (Лохвицький р-н, с. Луки). Придбати таких тварин хотіли на той час, багато людей з різних кінців країни і ферми не могли задовольнити навіть частину бажаючих. Але, використання козлів-плідників, придбаних на цих фермах, відіграло дуже суттєву роль в покращенні продуктивних якостей місцевих кіз у різних регіонах країни.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. для козівництва настав важкий час, який продовжується дотепер.

На даний час відсутність в нашій країні спеціалізованих господарств, які розводять молочних кіз, безумовно, роблять проблематичним проведення з ними племінної роботи. Але ми повинні звернути увагу на досвід Чехії, Німеччини, Болгарії та інших європейських країни, де була вміло організована племінна робота з козами, які належали населенню і як результат значно збільшилася їхня молочна продуктивність та виведено нові високопродуктивні молочні породи.

Отже, упродовж століть людина накопичувала практичні вміння щодо використання кіз у підсобних господарствах. Різні умови годівлі та утримання створили передумови до різноманіття в козівництві, але низький якісний склад

кіз вимагав пошуку шляхів їх поліпшення. Розквіт галузі починається на початку ХХ ст. за діяльності князя С.П. Урусова, який вів активну діяльність націлену на завезення племінних кіз різних порід із-за кордону, організацію племінної справи у вітчизняному козівництві та ін. У 1905 р. ним було видано перше видання "Коза, ее разведение, содержание и сельскохозяйственное значение", де було висвітлено більшість питань стосовно козівництва (походження, біологічні особливості та екстер'єр, господарське значення, доїння, виробництво молочних продуктів, захворювання тощо). Виведення нових порід вовнових і пухових кіз обумовило розвиток хутрової промисловості. У зв'язку зі стрімким розвитком козівництва на початку ХХ ст. у 1932 р. було відкрито Всесоюзний науково-дослідний інститут вівчарства і козівництва, який існує й дотепер.

Список використаної літератури

1. *Боголюбский С. Н.* Происхождение и эволюция домашних животных / С. Н. Боголюбский. – М. : Госсельхозиздат, 1940. – 167 с.
2. *Давиденко М.* Чому занепадає козівництво / М. Давиденко // Тваринництво України. – 2009. – № 7. – С. 9–10.
3. *Зеленский Г. Г.* Козоводство / Г. Г. Зеленский. – М. : Колос, 1981. – 174 с.
4. *Коваленко П. И.* Овцы и козы: породы, разведение, содержание, уход / П. И. Коваленко. – Ростов на Дону : Феникс, 2005. – 256 с.
5. *Урусов С. П.* Книга о козе [Электронный ресурс] / С. П. Урусов, князь ; под ред. Я. В. Гребнева. – Режим доступа: www.kozovodstvo.narod.ru.
6. *Мирось В. В.* Вівчарство і козівництво / В. В. Мирось, А. С. Фомінова. – Х., 2009. – 173 с.
7. *Мишарев С. С.* Козоводство / С. С. Мишарев. – М., 1963. – 195 с.
8. *О козьем молоке* / М. А. Петова, Г. М. Махкамов, В. С. Сваричевский, М. А. Ширинская. – Ташкент, 1953. – 103с.
9. *Овцеводство и козоводство* / [за ред. П. А. Есаулова]. – М., 1957. – 679 с.
10. *Овцеводство и козоводство* / [Арипов У. Х., Виноградова В. М., Воробьев П. Л. и др.] ; за ред. Е.В. Мухортова. — М. : Агропромиздат, 1990. – 335с.